Γεωργίου Παναγόπουλου: «Εισαγωγή στην Ιστορία της Δυτικής Θεολογίας» (Μητροπ. Ναυπάκτου και Αγ. Βλασίου Ιερόθεος)

Categories : ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Date : 14 Μαΐου, 2013

Ναυπάκτου Ιερόθεος: «Σχολαστική και μεταπατερική θεολογία»
Ομιλία

Την Τρίτη 23 Απριλίου 2013 στο Μέγαρο Λόγου και Τέχνης Πατρών έγινε η παρουσίαση του βιβλίου του Γεωργίου Παναγόπουλου, επίκουρου καθηγητού της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς, με τίτλο «Εισαγωγή στην Ιστορία της Δυτικής Θεολογίας».
Κατά την παρουσίαση ομίλησαν ο Σεβ. Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κ. Ιερόθεος, ο Κ. Ντίνος, ιατρός, και ο συγγραφέας.

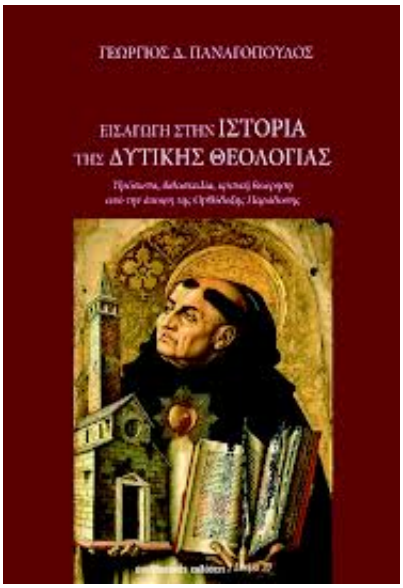

(Σελίδες: 348, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012)

Στην συνέχεια παρατίθεται η **ομιλία του Σεβ. Μητροπολίτου κ. Ιεροθέου** -κατά την παρουσίαση του βιβλίου «Εισαγωγή στην Ιστορία της Δυτικής Θεολογίας»- με τίτλο «**Σχολαστική και μεταπατερική θεολογία**»:

Όταν κανείς δέχεται την πρόσκληση να συμμετάσχη σε μια εκδήλωση για να παρουσιάση ένα βιβλίο και να τιμήση τον συγγραφέα του, συνήθως δέχεται τις ευχαριστίες του τιμωμένου για τον κόπο που κατέβαλε για την παρουσία του και την παρουσίαση του βιβλίου. Όμως, στην παρούσα περίσταση θα ήθελα εγώ να ευχαριστήσω τον κοπιάσαντα συγγραφέα του βιβλίου που παρουσιάζεται σήμερα.

Είναι αλήθεια ότι κάθε μέρα στο γραφείο μου λαμβάνω μαζί με την αλληλογραφία και νέα βιβλία που μου αποστέλλονται με τιμή από τους συγγραφείς. Είναι ακόμη ευνόητο ότι δεν μπορώ να μελετήσω όλα τα βιβλία που λαμβάνω, αλλά επιλέγω εκείνα που με ενδιαφέρουν και μου προκαλούν την προσοχή, κυρίως σε ένα θέμα που με απασχολεί εκείνο τον καιρό.

Ένα από αυτά που απέσπασαν αμέσως την προσοχή μου είναι το βιβλίο του καθηγητή της Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς Ιωαννίνων Γεωργίου Παναγοπούλου, με τίτλο «Εισαγωγή στην ιστορία της δυτικής θεολογίας» και υπότιτλο «Πρόσωπα, διδασκαλία, κριτική θεώρηση από την άποψη της Ορθόδοξης Παράδοσης». Πάντοτε ενδιαφερόμουν για την δυτική θεολογία, μελέτησα πολλά κείμενα σχετικά με το θέμα αυτό, μάλιστα τον τελευταίο καιρό ασχολούμαι με το θέμα αυτό, όπως θα πω στην συνέχεια, και γι’ αυτό αμέσως άρχισα την ανάγνωσή του, παίρνοντάς το μαζί μου κατά τις μετακινήσεις μου, και υπογραμμίζοντας τα σημεία που μου προκαλούσαν το ενδιαφέρον. Έτσι, θεωρώ τιμή που με προσκάλεσε ο ίδιος ο συγγραφέας να συμμετάσχω σε αυτήν την παρουσίαση του βιβλίου του και να εκφράσω τις απόψεις μου γι’ αυτό.

Θα τονίσω τρία σημεία.

1. Τα πλαίσια της σχολαστικής θεολογίας

Στην ιστορία της δυτικής θεολογίας ως σχολαστική θεολογία χαρακτηρίζεται η θεολογία που αναπτύχθηκε μεταξύ του 11ου και 13ου αιώνος στην Δύση, στην προσπάθεια των δυτικών θεολόγων να υπερβούν την πατερική θεολογία, η οποία, όπως πίστευαν τελείωσε τον 8ο αιώνα με την διδασκαλία του αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, ο οποίος θεωρείται ως ο τελευταίος Πατέρας της Εκκλησίας. Ο όρος σχολαστική θεολογία δημιουργήθηκε από τις σχολές που υπήρχαν τότε στα Πανεπιστήμια, και μάλιστα σχολαστικοί θεολόγοι λέγονται αυτοί που σήμερα χαρακτηρίζονται φοιτητές ή πανεπιστημιακοί, και διαιρούνται κατά διάφορες σχολές.

Βασική αρχή του σχολαστικισμού είναι ο τρόπος έρευνας και η μέθοδος γνώσης που είναι η λογική, οπότε οι θεολόγοι αυτοί έθεσαν την λογική ως το όργανο της γνώσης, τόσο του κόσμου των επιστημών όσο και του Θεού. Οι σχολαστικοί μελετούσαν τον Θεό και όλα τα θέματα της θεολογίας μέσα από τον στοχασμό, την λογική, τον ορθό λόγο, χρησιμοποιώντας την κλασσική μεταφυσική, τον συνδυασμό μεταξύ Πλάτωνος και Αριστοτέλους, κυρίως του δευτέρου. Έτσι, οι σχολαστικοί θεολόγοι έκαναν κατάχρηση της διαλεκτικής μεθόδου για να κατανοήσουν λογικά τα σχετικά με τον Θεό. Ταύτιζαν την μεθοδολογία της γνώσης τόσο για τον Θεό όσο και για την κτίση.

Η σχολαστική θεολογία αποτελεί ένα μέρος της μεσαιωνικής θεολογίας στην Δύση, και διαιρείται στην προσχολαστική θεολογία (9ος-10ος αιών μ.Χ.), την κυρίως σχολαστική θεολογία που έφθασε στην ακμή της με τον Θωμά τον Ακινάτη (11ος-13ος αιών μ.Χ.) και την παρακμή της σχολαστικής θεολογίας που άρχισε με τον Γουλιέλμο Όκκαμ (14ος αιών μ.Χ.).

Ο καθηγητής Γεώργιος Παναγόπουλος στο σημαντικό αυτό βιβλίο που παρουσιάζεται σήμερα, στην αρχή αναλύει την διδασκαλία των σχολαστικών θεολόγων, και στην συνέχεια φθάνει στην ανάλυση της διδασκαλίας του Μαρτίνου Λουθήρου, καθώς επίσης παρουσιάζει τις σχέσεις μεταξύ Ορθοδοξίας και Ρωμαιοκαθολικισμού. Είναι φανερό ότι καταγράφει τις απόψεις των βασικών σχολαστικών και μετασχολαστικών θεολόγων, αλλά βλέπει και τις επιρροές που άσκησε η σχολαστική θεολογία στον Προτεσταντισμό και τον Παπικό-Ρωμαιοκαθολικισμό, οπότε παρουσιάζεται όλο το πανόραμα της δυτικής θεολογίας.

Από τους σχολαστικούς θεολόγους στο βιβλίο αναφέρονται: ο Άνσελμος Κανταβρυγίας (1033-1109), ο Ούγος (1097-1141) και ο Ριχάρδος (1120-1173) του αγίου Βίκτωρος, ο Μποναβεντούρα (1221-1274), ο Θωμάς ο Ακινάτης (1224/25-1274) ο Ιωάννης Δούνς Σκώτος (1265/66-1308) και ο Γουλιέλμος Όκκαμ (1288-1348). Από τους προτεστάντες θεολόγους αναφέρεται ο Μαρτίνος Λούθηρος (1483-1546) ο «ιδρυτής του βορειοευρωπαϊκού Χριστιανισμού της νεωτερικότητας», αλλά και η «ιδρυτική φιγούρα του συγχρόνου Γερμανικού πολιτισμού». Σε κάθε έναν από αυτούς τους θεολόγους προηγούνται τα απαραίτητα βιογραφικά στοιχεία τους και ακολουθεί η ανάλυση της διδασκαλίας τους σε αντιπαραβολή πάντοτε με την ορθόδοξη θεολογία. Στο τέλος της ανάλυσης της διδασκαλίας του κάθε θεολόγου παρατίθενται χαρακτηριστικά κείμενά του στην ελληνική και την λατινική γλώσσα, οι εκδόσεις και ειδική βιβλιογραφία. Και στο παράρτημα του βιβλίου παρουσιάζεται το κείμενο «Ορθοδοξία και Ρωμαιοκαθολικισμός», το οποίο στην πραγματικότητα είναι ένα «ιστορικοδογματικό σχόλιο στο ερώτημα περί του σχίσματος Ανατολής και Δύσεως». Μέ τον τρόπο αυτόν εξετάζεται συνοπτικώς όλο το φάσμα της διαφοράς μεταξύ της δυτικής και ανατολικής θεολογίας.

Ο συγγραφέας, όπως γράφει στο προλογικό του σημείωμα, προκειμένου να διδάξη

στην Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Βελλάς Ιωαννίνων το μάθημα που του ανατέθηκε της ιστορίας της δυτικής θεολογίας, συνέταξε αυτό το βιβλίο γιατί, όπως εξηγεί, «έκρινα σκόπιμο να προβώ, παράλληλα με την προετοιμασία και πραγματοποίηση των παραδόσεών μου, στην εκπόνηση ενός κατά το δυνατόν περιεκτικού και ευσυνόπτου σχετικού εγχειριδίου, στο οποίο επί πλέον θα δοκίμαζα ένα είδος κριτικής συνθεώρησης των θεολογικών εξελίξεων της Δύσης με τις θεμελιώδεις θέσεις της Ορθόδοξης κατά Ανατολάς Εκκλησίας».

Διαβάζοντας με πολύ ενδιαφέρον το εγχειρίδιο αυτό διέκρινα τις γνώσεις του συγγραφέως για την δυτική θεολογία, την επιστημονική μέθοδο διερευνήσεως του θέματός του, την κατανόηση της ορθοδόξου εμπειρικής θεοπτικής θεολογίας των αγίων Πατέρων της Εκκλησίας και την σημαντική και καίρια επισήμανση των διαφορών μεταξύ των δύο αυτών θεολογικών παραδόσεων. Το προσόν που διαθέτει ο συγγραφεύς να γνωρίζη την γερμανική γλώσσα και την δυτική βιβλιογραφία, τα έντονα διανοητικά του προσόντα και χαρίσματα, αλλά και η αφομοιωτική του ικανότητα στο να γνωρίζη τα βασικά σημεία της πατερικής θεολογίας τον κατέστησαν ικανόν να συγγράψη αυτό το σημαντικό βιβλίο, το οποίο μου δημιούργησε εντύπωση κατά την πορεία της ανάγνωσής του.

Μπορώ να ισχυρισθώ ότι γνωρίζοντας τα σχετικά με την σχολαστική θεολογία και το τί διεμόρφωσε αυτή η θεολογία στην Δύση, αλλά και στην σύγχρονη θεολογική σκέψη, διάβαζα το βιβλίο με πολύ ενδιαφέρον, σημείωνα τα σημεία που με εντυπωσίαζαν, ώστε ολόκληρο σχεδόν το βιβλίο να είναι υπογραμμισμένο. Έτσι θεωρώ το βιβλίο αυτό πρωτότυπο και ως το καλύτερο στο είδος του. Ξεκαθαρίζει πολλά συγκεχυμένα σημεία και παρουσιάζει την ουσία της διαφοράς μεταξύ της πατερικής και μεταπατερικής θεολογίας.

Τα θεολογικά ζητήματα που θίγονται στο ευσύνοπτο αυτό εγχειρίδιο είναι πολλά. Τα βασικά θέματα που διαπραγματεύονται είναι το θέμα του Θεού, η σχέση του Θεού με τον κόσμο, η απολυτρωτική θυσία του Χριστού και η ζωή της Εκκλησίας, και η σχέση και διαφορά μεταξύ φιλοσοφίας και θεολογίας. Μέσα σε αυτά θίγονται πολλά ζητήματα, όπως το προπατορικό αμάρτημα και η ικανοποίηση της θείας δικαιοσύνης η πίστη και ο λόγος η θεολογία και η φιλοσοφία η ύπαρξη του Θεού η χάρη και αγαθά έργα η Εκκλησία, η Αγία Γραφή και τα Μυστήρια κλπ.

Τα επί μέρους θέματα που θίγονται είναι ποικίλα. Θα σημειώσω μερικά από αυτά, όπως: η πλατωνική ανάμνηση και η αριστοτελική αφαίρεση η ουσία και τα αρχέτυπα κατά την κλασσική μεταφυσική η θεωρία της analogia entis το μεταφυσικό θεμέλιο, ήτοι ο αριστοτελικός υλομορφισμός και ο νεοπλατωνικός εξεμπλαρισμός -η θεία πραγματικότητα κατά τον Πλάτωνα οι βάσεις της σχολαστικής θεολογίας η διαφορά μεταξύ της σχολαστικής και της πατερικής θεολογίας ο συνδυασμός μεταξύ μυστικισμού και ορθολογισμού η σχέση μεταξύ φύσης και χάρης οι «λειτουργικές

έννοιες» του ενεργεία και του δυνάμει, δηλαδή οι έννοιες του actus και της potentia η διαφορά μεταξύ του ρεαλισμού και του νομιναλισμού ο βολονταρισμός και οι θεολογικές συνεπαγωγές του η φράγκικη θεολογία με τον φεουδαρχικό τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας οι πλατωνικές απόψεις του Βαρλαάμ η μετάβαση από την μεσαιωνική θεολογία στην μεταρρύθμιση, την νεωτερικότητα και τον γερμανικό διαφωτισμό και πολλά άλλα.

Από αυτά φαίνεται ότι πρόκειται για μια σπουδαία μελέτη, στην οποία εξετάζεται η δυτική θεολογία από τον σχολαστικισμό μέχρι τις ημέρες μας –ουσιαστικά ολόκληρη η δεύτερη χιλιετία– μέσα από την πατερική προοπτική, αφού ο συγγραφεύς κρίνει όλη την δυτική θεολογία και τα αποτέλεσματά της με βάση την ακραιφνή πατερική ορθόδοξη θεολογία της θεώσεως και των θεοπτών αγίων. Διέκρινα ότι γίνονται πολλές αναφορές στην θέωση και την θεολογία των θεοπτών Πατέρων, γίνεται καλή χρήση της διδασκαλίας του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού, του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου και του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.

Πρόκειται για ένα σημαντικό βιβλίο στο είδος του και προσφέρει πολλές φιλοσοφικές και θεολογικές γνώσεις.

2. Ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης και η σχολαστική θεολογία

Διαβάζοντας το εγχειρίδιο του καθηγητή Γεωργίου Παναγοπούλου διεπίστωσα ότι υπάρχουν παραπομπές σε κείμενα και στην σκέψη του π. Ιωάννου Ρωμανίδη, πράγμα που δεν κάνουν άλλοι θεολόγοι, και μάλιστα κρίνει την δυτική θεολογία μέσα και από τις απόψεις του π. Ιωάννου Ρωμανίδη.

Τα τελευταία χρόνια ασχολούμαι ιδιαίτερα με την χαρισματική προσωπικότητα του π. Ιωάννου Ρωμανίδη και συνέγραψα τρία βιβλία έως τώρα. Στά επόμενα σχέδιά μου είναι να γράψω ένα τέταρτο βιβλίο για τις απόψεις του για την δυτική-σχολαστική θεολογία, που διαφοροποιείται από την πατερική θεολογία. Έχω συλλέξει όλο το υλικό από τις πανεπιστημιακές του παραδόσεις και ήδη έχω αρχίσει να το συνθέτω, αλλά τα διάφορα προβλήματα της αρχιερατικής διακονίας μου δεν μου επιτρέπουν να αφιερώνω πολλές ώρες για την περάτωση του έργου αυτού. Νομίζω ότι και αυτό το έργο θα αναδείξη την μεγάλη σημασία της ορθόδοξης πατερικής θεοπτικής θεολογίας, η οποία διαφέρει σαφέστατα από την σχολαστική και την ηθικιστική θεολογία που επικρατούν στην Δύση και στους δυτικόφρονες θεολόγους.

Ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης γνώρισε την δυτική θεολογία από τα μικρά του χρόνια. Από μαθητής Γυμνασίου, και στην συνέχεια ως φοιτητής της θεολογικής Σχολής του Τιμίου Σταυρού Βοστώνης, μελέτησε επισταμένως την θεολογία του Θωμά του Ακινάτη και γνώρισε τις αρχές της σχολαστικής θεολογίας, όπως φαίνεται στο βιβλίο του μεγαλυτέρου σχολαστικού θεολόγου (Θωμά του Ακινάτη) με τίτλο Σούμα

Θεολογική. Αργότερα, με την σπουδή του στην προτεσταντική Θεολογική Σχολή του Γέϊλ διέκρινε την αποστροφή των Προτεσταντών στην θεολογία του σχολαστικισμού και την χρησιμοποίηση από αυτούς της βιβλικής μεθόδου ερμηνείας της Αγίας Γραφής, αφού οι Προτεστάντες μελετούσαν την Αγία Γραφή αποκεκομμένη από την παράδοση των Πατέρων, και των σχολαστικών θεολόγων, χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της ιστορίας της συγκριτικής θρησκειολογίας και της φιλοσοφίας της εποχής που έζησαν οι συγγραφείς των βιβλίων της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης.

Ως ορθόδοξος ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης, με βαθειά πνευματική υποδομή από το σπίτι του, αφού απέρριψε τις απόψεις του σχολαστικισμού, όπως τις γνώρισε στον Θωμά τον Ακινάτη, αλλά και τις απόψεις του Προτεσταντισμού, όπως τις έμαθε από την βιβλική μέθοδο ερεύνης των Προτεσταντών, προχώρησε με την βοήθεια του καθηγητού και «μέντορά» του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, στους Αποστολικούς Πατέρας της Εκκλησίας και στην πατερική περίοδο, όπως και στην πατερική περίοδο μετά τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό, και διέκρινε την μεγάλη αξία της πατερικής παραδόσεως. Αποτέλεσμα αυτής της ερεύνης και μελέτης είναι η διατριβή του με τίτλο «Το προπατορικό αμάρτημα», που έπαιξε έναν σπουδαίο και πρωταρχικό ρόλο στην αλλαγή των θεολογικών σπουδών στην Ελλάδα. Αλλά και οι μετέπειτα μελέτες του ξεκαθάρισαν πολύ καλά το τοπίο και απέδειξαν ότι η ορθόδοξη θεολογία, όπως εκφράζεται αυθεντικά από τους Πατέρας της Εκκλησίας διαφέρει σαφώς από τον σχολαστικισμό και τον ηθικισμό, που η βάση του είναι ο αυγουστινιανισμός, όπως τον ερμήνευσαν οι Φράγκοι θεολόγοι και οι Προτεστάντες. Έλεγε, μάλιστα, ο ίδιος ότι δεν μπορούμε να καταλάβουμε την σχολαστική θεολογία και την πατερική θεολογία, αν δεν μελετήσουμε επισταμένως τις έννοιες analogia entis, ότι ο Θεός αποκαλύπτεται στην λογική του ανθρώπου, όπως το βλέπουμε στην φιλοσοφία, και την analogia fidei, ότι ο Θεός αποκαλύπτεται στην Αγία Γραφή.

Ο συγγραφεύς του πονήματος αυτού χρησιμοποιεί απόψεις του π. Ιωάννου Ρωμανίδη, όπως διατυπώθηκαν στα βιβλία και τις μελέτες του, καθώς επίσης και σε θεολογικές διδασκαλίες του τις οποίες τόνιζε συχνά.

Κατ’ αρχήν χρησιμοποιεί συγκεκριμένες δημοσιευμένες θέσεις του π. Ιωάννου. Παραπέμπει στο βιβλίο της Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας, για το ότι η θεία αγάπη είναι η προαιώνια άκτιστη ενέργεια της Αγίας Τριάδος, η οποία δεν ταυτίζεται ούτε με την θεία ουσία ούτε με τα άκτιστα υποστατικά ιδιώματα, και ότι η γέννηση του Υιού και η εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος «δέν είναι θείες ενέργειες, αλλά υπέρκεινται των ενεργειών». Αναφερόμενος στην άποψη του Ανσέλμου Κανταβρυγίας, για την ικανοποίηση της θείας δικαιοσύνης από τον Χριστό, γράφει: «Ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης θα δεί στον Άνσελμο την εικόνα ενός Θεού που δημιουργεί, τιμωρεί και λυτρώνει κατ’ ανάγκην». Τονίζει την διδασκαλία του ότι δεν είχε ανάγκη ο Θεός της καταλλαγής και της συμφιλιώσεως με τον άνθρωπο, αλλά ο άνθρωπος

χρειαζόταν να ενωθή «μέ την πηγή της ζωής, τον δοτήρα των αγαθών». Ο Απόστολος Παύλος, κατά την ερμηνεία του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, δεν κάνει λόγο για καταλλαγή του Θεού με τον άνθρωπο, αλλά του ανθρώπου με τον Θεό. Οπότε, και το Βάπτισμα δεν συνδέεται με την συγχώρηση μιας κληρονομικής ενοχής του Αδάμ, αλλά για αποκατάσταση της κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό. Δυστυχώς, οι ορθόδοξοι θεολόγοι, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία του π. Ιωάννου Ρωμανίδη με τον Παναγιώτη Τρεμπέλα, είχαν επηρεασθή από την έννοια της ανσέλμειας «ικανοποίησης» της θείας δικαιοσύνης. Ο καθηγητής Γεώργιος Παναγόπουλος παρατηρεί: «Ο πυρήνας της ενόρασης Ρωμανίδη παραμένει άθικτος: η καταλλαγή, όπως προβάλλεται από τον Παύλο και ερμηνεύεται θεοδιδάκτως στην ορθόδοξη πατερική παράδοση, ουδεμία δικαιολογητική βάση δύναται να προσφέρει για την περί ικανοποιήσεως θεωρία των Σχολαστικών».

Ο συγγραφεύς, κρίνοντας την θεωρία του Μαρτίνου Λουθήρου ότι ο πιστός προσοικειώνεται την σωτηρία μόνον δια της πίστεως, παραπέμπει στο βιβλίο του π. Ιωάννου Ρωμανίδη με τίτλο «Το προπατορικόν αμάρτημα», ότι η σωτηρία συνίσταται στην «συνεχή παρουσία της σωστικής, αφθαρτοποιού και θεοποιού άκτιστης ενέργειας του Αναστάντος εντός της Εκκλησίας και στα σώματα των Αγίων».

Επί πλέον, στο παρουσιαζόμενο βιβλίο γίνεται αναφορά στις θέσεις του π. Ιωάννου Ρωμανίδη ότι το Σώμα του Χριστού «ιεραρχείται χαρισματικά» και ότι ο κατ’ εξοχήν θεολόγος της Εκκλησίας «δέν είναι ο φιλοσοφών στοχαστικώς και διαλεκτικώς, αλλά ο φθάσας χάριτι Θεού, εις θεωρίαν της δόξης του Χριστού και ούτω λαβών την εκ Θεού αποκάλυψιν γενόμενος αυθεντία τοίς πιστοίς».

Εκτός από δημοσιευμένες γραπτές θέσεις του π. Ιωάννου Ρωμανίδη τις οποίες καταγράφει ο Καθηγητής Γεώργιος Παναγόπουλος στο παρουσιαζόμενο βιβλίο του, συγχρόνως ο αναγνώστης θα διαγνώση πολλές θέσεις του π. Ιωάννου, καίτοι δεν αναφέρονται το όνομά του και οι παραπομπές από τα δημοσιευθέντα βιβλία του. Θα παρατεθούν μερικές από αυτές.

Συχνά γίνεται λόγος για το ότι οι σχολαστικοί στηρίζονται στην λογική και την φιλοσοφία, ενώ οι ορθόδοξοι θεολόγοι στηρίζονται στους θεουμένους αγίους. Οι φράσεις είναι εκφραστικές: «διδασκαλία των θεουμένων» «η παράδοση των θεουμένων» «η παράδοση των θεουμένων της μίας και αδιαίρετης Εκκλησίας» «ο θεούμενος έχει ο ίδιος πλέον χαρισματικώς καταστεί ζώσα θεοχάρακτος πλάκα στο βαθμό που "ενεργείται" υπό του Παρακλήτου» «καί ένας μόνο θεούμενος, χαρισματικός φορέας της ανόθευτης πείρας του σώματος, μπορεί να αντιταχθεί σε σωρεία ψευδοσυνόδων (ενδεχομένως άψογα συγκροτημένων από τυπική άποψη), όπως έπραξε ο Μ. Αθανάσιος έναντι των αναριθμήτων συνόδων που συγκάλεσε ο αρειανίζων Κωνστάντιος στα μέσα του 4ου αιώνα» «ο θεούμενος που ως μέλος της Εκκλησίας γεύεται εμπειρικά το δοξασμό της υπάρξεώς του, εισέρχεται στον

υπέρφωτο θείο γνόφο...».

Στο βιβλίο διαβάζει κανείς «ρωμανιδικές» εκφράσεις, όπως: στην Ορθόδοξη Εκκλησία σε αντίθεση με τον σχολαστικισμό «δέν υπάρχει μεταφυσική και οντολογία» «ο λόγος των Πατέρων και των Αγίων της Εκκλησίας δεν είναι μεταφυσικός ούτε στοχαστικός, αλλά περιγραφικός και υπομνηματιστικός μιας μακράς σειράς γεγονότων σωτηριολογικής για τον άνθρωπο σπουδαιότητας, δηλ. των ιερών θεοφανειών» στην δυτική θεολογία «η θεολογία της αποκαλύψεως» αντικαθίσταται με την «θρησκευτική μεταφυσική θεολόγηση» που εισάγει «αιρετικές αποκλίσεις» και αλλοιώνει το μυστήριο της Εκκλησίας. Τελικά, η θεολογία της Εκκλησίας είναι «αγιοπνευματική πείρα των χαρισματικών φορέων της κοινωνίας της θεώσεως, που είναι η Εκκλησία «πού αλλοιώνεται από την σχολαστική θεολογία. Αλλά και «ο ορισμός της κοινότητος ως σώματος Χριστού δεν μπορεί παρά να δοθεί με ορισμούς χαρισματικών λειτουργιών» και η κοινότητα είναι «κοινωνία θεώσεως», «δηλ. κατά πρόγευση των Εσχάτων συμπερίληψη από εδώ και τώρα στο μυστήριο της άκτιστης αγάπης του Τριαδικού Θεού». Επίσης, γίνεται λόγος για την αρχαιοτάτη παράδοση της Εκκλησίας «νά αναβιβάζονται στο αξίωμα της επισκοπής» οι «θεόπτες» και ότι στην Εκκλησία «τό υπούργημα της διακυβερνήσεως κατανοείται μόνο υπό το φώς της θεοπτικής πείρας των εν Θεώ δοξασμένων μελών του σώματος και η διαποίμανση του λαού του Θεού παρουσιάζεται «ως χαρισματική διακονία που νοηματοδοτείται από την θεοπτική πείρα, την μέθεξη της άκτιστης δόξας του Γιαχβέ».

Μιά άλλη «ρωμανιδική» διδασκαλία που διαβάζουμε στο βιβλίο του καθηγητή Γεωργίου Παναγοπούλου είναι το σχετικό με την θεραπεία του ανθρώπου και την θεραπευτική αγωγή της Εκκλησίας. Γίνεται λόγος για το «θεραπευτικό μέσο» της μελέτης της Βίβλου και των πατερικών συγγραμμάτων, που δρά «αλληλοσυμπληρωματικά με τους κόπους της ασκήσεως, δηλ. την θεραπευτική αγωγή της καθάρσεως» για το δώρο του Τριαδικού Θεού που δίνεται στον άνθρωπο «μέ εξάπαντος θεραπευτική προοπτική» και όχι κατόπιν «ευσεβούς διαθέσεως», και «εμβριθούς φιλοσοφικού στοχασμού» για την «θεραπευτική προσέγγιση του μυστηρίου της εν Χριστώ απολυτρώσεως», που δεν αμφισβητεί την σωτηρία ως δώρο της Χάριτος του Θεού, αλλά και τα έργα της ασκήσεως είναι «θεραπευτικά μέσα με τα οποία ο άνθρωπος συνεργεί με τη σωστική χάρη προς επίτευξη της ανιδιοτελούς αγάπης». Αλλού γίνεται αναφορά στο ότι η ηθική συνδέεται με την ασκητική και πρόκειται για «βαπτισματική και ευχαριστιακή άσκηση» και οπωσδήποτε η άσκηση «κατανοείται ως θεραπευτική μέθοδος», την οποία «εφαρμόζει η Εκκλησία στα ασθενή μέλη της προς θεραπεία από την ιδιοτέλεια και αποκατάστασή τους στην "ελευθερία της δόξης των τέκνων του Θεού"» και βέβαια σκοπός της ασκήσεως «είναι πάντα η θεραπευτική κάθαρση του ανθρώπου, ώστε να οδηγηθεί με την Χάρη του Πνεύματος στην καινή ζωή, στην κοινωνία δηλ. της άκτιστης δόξας του Τριαδικού Θεού, η οποία αποκαλύπτεται και καθοράται "υπέρ νούν, γνώσιν και αίσθησιν", ως φώς από τους δικαίους-θεουμένους όλων των αιώνων». Έτσι, η

Εκκλησία αποτυπώνει «τήν εμπειρία του δοξασμού του κτιστού δια της μετοχής του στή φωτοχυσία των ιερών θεοφανειών» στα δόγματα.

Ακόμη στο παρουσιαζόμενο βιβλίο γίνεται λόγος για τις απόψεις του π. Ιωάννου Ρωμανίδη για το «Βυζάντιο-Ρωμανία» για τις «γερμανικές φυλές» που κυριαρχούν στην δυτική Ευρώπη μεταξύ των αιώνων 8ο-10ο, που κομίζουν «προχριστιανικές παγανιστικές παραστάσεις» για «τόν φεουδαρχικό τρόπο οργανώσεως του κοινωνικού οικοδομήματος», αλλά και τον «πειθαρχικό μηχανισμό της παπικής Εκκλησίας» για «τήν ιεραρχημένη τάξη των φεουδαρχικών κοινωνιών του δυτικού μεσαίωνα» «γιά τον εκγερμανισμό του δυτικού Χριστιανισμού» από «τήν μαζική εμφάνιση στο ιστορικό προσκήνιο των γερμανικών βαρβαρικών φύλων».

Γενικά, στο παρουσιαζόμενο βιβλίο φαίνεται ξεκάθαρα η αίρεση του σχολαστικισμού, ως έκφραση της μεταφυσικής οντολογίας που επικράτησε στην Δύση από τους Φράγκους, η οποία αντιπαρατίθεται στην εμπειρία των θεουμένων που είναι η βάση της Ορθοδόξου θεολογίας. Σε αυτά τα θέματα αναφερόταν συχνά ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης, διότι είχε καταλάβει την εξαιρετική σημασία τους για την ερμηνεία της θεολογίας.

3. Η σύγχρονη θεολογία, έκφραση της μεταπατερικής θεολογίας

Μελετώντας κανείς την δυτική θεολογία και στο βιβλίο αυτό, που παρουσιάζεται σήμερα, αναγκαστικά σκέπτεται το θέμα της μεταπατερικής θεολογίας. Μερικοί σύγχρονοι θεολόγοι υποστηρίζουν ότι η σχολαστική θεολογία είναι ανώτερη από την πατερική θεολογία, ότι η πατερική περίοδος τελείωσε τον όγδοο αιώνα και τώρα ζούμε την μεταπατερική περίοδο.

Παρατηρώντας την σύγχρονη θεολογία στην Ελλάδα καταλήγω στο συμπέρασμα ότι διακρίνεται από μερικά στοιχεία νεοσχολαστικισμού, νεοηθικισμού και μεταπατερισμού.

Όταν κάνω λόγο για νεοσχολαστικισμό εννοώ ότι διάφορες σχολαστικές και μετασχολαστικές απόψεις έχουν επηρεάσει, τουλάχιστον πριν λίγα χρόνια μερικούς μεγάλους Έλληνας θεολόγους, όπως και τις δύο Θεολογικές Σχολές της Πατρίδος μας, Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Ο νεοηθικισμός είναι ένα ρεύμα που εκφράζει την λεγόμενη βιβλική μέθοδο ερεύνης, την οποία καλλιεργούν σε μεγάλο βαθμό οι προτεσταντικοί βιβλικοί θεολόγοι, που απέρριψαν την ησυχαστική, ασκητική, πατερική παράδοση και στηρίζονται στην ιστορία, την συγκριτική θρησκειολογία και την φιλοσοφία της εποχής που γράφηκε κάθε κείμενο. Όταν κάνω λόγο για μεταπατερισμό, εννοώ κυρίως τις απόψεις των Ρώσων θεολόγων με κέντρο το Παρίσι, που έχουν όμως αφετηρία τις απόψεις του ρώσου θεολόγου Αλέξη Χομιακώφ, καθώς επίσης και όσους έχουν επηρεασθή από αυτούς. Έτσι, στην Πατρίδα μας

σήμερα υπάρχουν διάφορες επιρροές από τα τρία ρεύματα που ανεφέρθησαν προηγουμένως.

Είναι χαρακτηριστικό ένα βιβλίο του Παπικού θεολόγου Aidan Nichols με τίτλο Light from the East (Φώς από την Ανατολή), ο οποίος μελέτησε τις απόψεις μερικών βασικών ορθοδόξων θεολόγων και προσπάθησε να ενημερώση τον δυτικό κόσμο γύρω από τις βασικές θέσεις που επικρατούν στην σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία. Σε μερικά σημεία παρατηρεί κανείς υπερβολές και παρερμηνείες, γιατί ο συγγραφέας δεν μπορεί, ως παπικός, να καταλάβη πλήρως τις σκέψεις των ορθοδόξων, αλλά βασικά δείχνει τις επιρροές που έχουν υποστή μεγάλοι σύγχρονοι ορθόδοξοι Έλληνες θεολόγοι από την Δύση, όπως και τις επιδράσεις που δέχθηκαν οι δύο Θεολογικές μας Σχολές από την δυτική και ρωσική θεολογία.

Τα κεφάλαια του βιβλίου αυτού είναι χαρακτηριστικά ήτοι: ο Βλαδίμηρος Λόσσκυ και ο αποφατισμός ο Ιωάννης Μέγεντορφ και ο νεοπαλαμισμός ο Σέργιος Μπουλκάκωφ και η σοφιολογία ο Ιωάννης Ρωμανίδης και ο νεοφωτιανισμός ο Παναγιώτης Τρεμπέλας και η ορθόδοξη Χριστολογία ο Νικόλαος Αφανάσιεφ και η εκκλησιολογία ο Γεώργιος Φλωρόφσκυ και η ιδέα της παραδόσεως ο Αλέξανδρος Σμέμαν και η λειτουργική θεολογία ο Παναγιώτης Νέλλας και η ανθρωπολογία ο Χρήστος Γιανναράς και η θεολογική ηθική και ο Παύλος Ευδοκίμωφ και η εσχατολογία. Ο Aidan Nichols εντοπίζει διάφορες επιρροές από την Δύση στους ορθοδόξους θεολόγους, όπως και την επιθετικότητα από πλευράς μερικών θεολόγων προς την Δύση.

Θεωρώ ότι το βιβλίο αυτό είναι αποκαλυπτικό και ερμηνεύει όλα όσα συμβαίνουν στον ελλαδικό χώρο τα τελευταία χρόνια και παρουσιάζει το πώς βλέπουν οι δυτικοί θεολόγοι τις απόψεις διαφόρων συγχρόνων ορθοδόξων θεολόγων. Επίσης, δείχνει ότι το πρόβλημα σήμερα εντοπίζεται σε θεολόγους καθηγητές και στις Θεολογικές Σχολές που επηρέασαν και θα επηρεάσουν τις μελλοντικές θεολογικές γενιές, τους Κληρικούς και τους θεολόγους και γι’ αυτό χρειάζεται να γίνη αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής. Τελικά, νομίζω ότι θα πρέπει να γίνη κριτική όλων αυτών των συγχρόνων ρευμάτων μέσα από την πατερική θεολογία, η οποία δεν μπορεί να χωρισθή σε πατερική και μεταπατερική. Αυτός ο διαχωρισμός είναι βόμβα στα θεμέλια της εκκλησιαστικής ζωής. Πρός την θετική κατεύθυνση της ενημερώσεως για το θέμα αυτό κινείται και το βιβλίο του καθηγητού Γεωργίου Παναγοπούλου.

Θα δώσω μερικά παραδείγματα για να υπογραμμισθή το πρόβλημα που υφίσταται σήμερα στην ορθόδοξη θεολογία γενικώς, και στην ελλαδική θεολογία ειδικότερα.

Το πρώτο παράδειγμα είναι ότι μερικοί θεολόγοι συνδέουν την φύση με την ανάγκη για να διασφαλισθή η ελευθερία και η βούληση του προσώπου. Ο Βλαδίμηρος Λόσσκυ γράφει ότι «η ιδέα του προσώπου περιλαμβάνει την ελευθερίαν έναντι της φύσεως:

το πρόσωπον είναι ελεύθερον εκ της φύσεώς του, δεν προσδορίζεται δι’ αυτής». Στην συνέχεια γράφει ότι «η ανθρωπίνη υπόστασις δεν δύναται να πραγματοποιηθή ει μη εν τη αρνήσει της προσωπικής θελήσεως, εν αυτώ τώ οποίω προσδιορίζει ημάς και υποτάσσει ημάς εις μίαν φυσικήν ανάγκην». Εδώ φαίνεται ότι ο Λόσσκυ συνδέει την ελευθερία με το πρόσωπο, γράφει ότι η ανθρώπινη υπόσταση πραγματοποιείται από την φυσική ανάγκη. Πολλοί σύγχρονοι θεολόγοι σήμερα συνδέουν την φύση με την ανάγκη και θεωρούν ότι ό,τι είναι εκ φύσεως είναι και αναγκαίο, και γι’ αυτό αναπτύσσουν τις θεωρίες τους περί του προσώπου, το οποίο πρόσωπο εκφράζεται με την ελευθερία. Διαβάζουμε αυτές τις απόψεις στα κείμενά τους και παρουσιάζεται δυστυχώς αυτή η διδασκαλία ως ορθόδοξη.

Όμως, οι Πατέρες διδάσκουν ότι το εκ φύσεως δεν σημαίνει εξ ανάγκης. Πρώτος ο Άρειος, ακολουθώντας τον Αριστοτέλη, υποστήριζε ότι επειδή το κατά φύση είναι και κατ’ ανάγκη, δηλαδή είναι αναγκαστικό, γι’ αυτό και ο Θεός-Πατέρας δεν γέννησε τον Λόγο εκ φύσεως, γιατί αυτό θα ήταν αναγκαστικό, αλλά τον δημιούργησε κατά βούληση, οπότε ο Λόγος είναι κτίσμα και όχι άκτιστος Θεός. Την άποψη αυτή του Αρείου αντέκρουσε ορθοδόξως ο Μέγας Αθανάσιος στα κείμενά του. Η άποψη ότι το κατά φύση είναι κατ’ ανάγκη σήμερα υποστηρίζεται από τους υπαρξιστές, ειδικά από τον Σάρτρ, ο οποίος θέτει την προτεραιότητα της ύπαρξης έναντι της ουσίας. Κατά τους Πατέρας της Εκκλησίας το αυτεξούσιο δεν συνδέεται με το πρόσωπο, αλλά με την φύση, γι’ αυτό στον Τριαδικό Θεό δεν υπάρχουν τρεις ανεξάρτητες προσωπικές ελευθερίες, αλλά μία ελευθερία, αφού μία είναι η φύση και ένα το θέλημα του Τριαδικού Θεού.

Το δεύτερο παράδειγμα, ως συνέχεια του προηγουμένου, είναι ότι από πολλούς θεολόγους σήμερα συνδέεται η βούληση με το πρόσωπο, αναπτύσσεται ο λεγόμενος βολονταρισμός που αποτελεί την σύγχρονη μεγάλη ψευδομόρφωση για την ορθόδοξη θεολογία, όπως παλαιότερα ψευδομόρφωση ήταν ο σχολαστικισμός. Στόν σχολαστικισμό συνδέθηκε η ενέργεια με την ουσία, ενώ στον βολονταρισμό συνδέεται η ενέργεια με το πρόσωπο. Έτσι, σήμερα γίνεται πολύς λόγος για την βούληση του προσώπου, την ελευθερία του προσώπου κλπ.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας, όμως, όπως ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, σαφέστατα συνδέουν την βούληση-θέληση με την φύση. Η βούληση είναι όρεξη της φύσεως και όχι ελευθερία του προσώπου. Το αυτεξούσιο και η βούληση στον άνθρωπο είναι κίνηση της φύσεως, που διακόπτεται με την επιλογή, η οποία γίνεται με την προαίρεση του ανθρώπου. Έτσι, το φυσικό και το γνωμικό θέλημα δεν είναι δύο ανεξάρτητα θελήματα μεταξύ τους, αλλά το φυσικό θέλημα γίνεται γνωμικό θέλημα με την προαίρεση και στην συνέχεια με την συνέργεια Θεού και ανθρώπου μπορεί το γνωμικό θέλημα να γίνη φυσικό θέλημα. Η βουλησιοκρατία, ο λεγόμενος βολονταρισμός προέρχεται από την σχολαστική θεολογία του Ιωάννου Δούνς Σκώτους και αναπτύχθηκε από την νεώτερη δυτική φιλοσοφία, τον διαφωτισμό και τον υπαρξισμό.

Το τρίτο παράδειγμα είναι ότι διάφοροι μοντέρνοι θεολόγοι διαφοροποιούν το πρόσωπο από το άτομο. Ήδη αυτήν την διάκριση την έκανε ο Βλαδίμηρος Λόσσκυ, ο οποίος υποστήριζε ότι το άτομο και το πρόσωπο «έχουν μίαν αντίθετον σημασίαν», διότι, κατ' αυτόν, το άτομο εκφράζει ένα μείγμα του προσώπου με τα στοιχεία εκείνα που ανήκουν στην κοινή φύση, ενώ το πρόσωπο δείχνει αντιθέτως «εκείνο το οποίο διακρίνεται της φύσεως». Αυτήν την ιδέα την εγκολπώθηκαν άλλοι σλαβόφιλοι μεταπατερικοί θεολόγοι, με κέντρο το Θεολογικό Ινστιτούτο του αγίου Σεργίου στο Παρίσι και μεταφέρθηκε από πολλούς φιλοσοφούντας θεολόγους στην Ελλάδα. Σήμερα θεωρείται ότι το πρόσωπο εκφράζεται ως ελευθερία και αγάπη, ενώ το άτομο θωρείται ως εκείνο που αριθμείται απλώς βιολογικά.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν κάνουν μια τέτοια διάκριση, μάλιστα δε ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός ταυτίζει τις έννοιες πρόσωπο, υπόσταση και άτομο, γράφοντας «χρή δε γινώσκειν, ως οι άγιοι Πατέρες υπόστασιν και πρόσωπον και άτομον το αυτό εκάλεσαν». Ο όρος άτομο έχει πολλές έννοιες, αλλά τελικά με όλες αυτές δηλώνει το μη τεμνόμενο. Φαίνεται ότι ο όρος άτομο, ως μη τεμνόμενο, χρησιμοποιήθηκε στην ορθόδοξη θεολογία, κυρίως στην προσπάθεια των Πατέρων να θεολογήσουν για τις δύο φύσεις στον Χριστό, που ενώθηκαν ατρέπτως, αχωρίστως, αναλλοιώτως, αδιαιρέτως. Οι Πατέρες της Εκκλησίας, αντιμετωπίζοντας τους νεστοριανούς και τους μονοφυσίτας θεολόγησαν ότι το πρόσωπο του Χριστού, καίτοι αποτελείται από δύο φύσεις, εν τούτοις είναι ένα πρόσωπο, ένα άτομο, είναι δηλαδή μη τεμνόμενο, δεν χωρίζεται το ένα και μοναδικό πρόσωπό Του, αφού και της ανθρωπίνης φύσεως υπόσταση είναι ο Λόγος. Έτσι, η διάκριση μεταξύ προσώπου και ατόμου παραπέμπει σε φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές θεωρίες, που δεν υποστηρίζονται από τους Πατέρες της Εκκλησίας.

Το τέταρτο παράδειγμα είναι η σχέση μεταξύ φύσεως, υποστάσεως και τρόπου υπάρξεως. Μερικοί μεταπατερικοί θεολόγοι στις ημέρες μας ισχυρίζονται ότι το πρόσωπο είναι ο τρόπος υπάρξεως της φύσεως. Εκλαμβάνουν την φράση «τρόπο της υπάρξεως» με μια φιλοσοφική έννοια. Επίσης, υποστηρίζουν ότι το πρόσωπο προηγείται της φύσεως-ουσίας.

Όμως, οι Πατέρες της Εκκλησίας διδάσκουν ότι η υπόσταση δεν είναι ο τρόπος υπάρξεως της φύσεως, γιατί αυτό υπεστήριζε ο Σαβέλλιος, αλλά το υποστατικό ιδίωμα είναι ο τρόπος υπάρξεως της υποστάσεως. Έπειτα, δεν προηγείται το πρόσωπο της φύσεως, ούτε η φύση του προσώπου, αλλά το πρόσωπο ορίζεται ως ουσία με το προσωπικό ιδίωμα.

Τα τέσσερα αυτά παραδείγματα δείχνουν ότι μερικοί νεώτεροι θεολόγοι φιλοσοφούν παρά θεολογούν, μεταφέρουν στην Ορθόδοξη Εκκλησία μια άλλη θεολογία, ξένη προς την πατερική παράδοση, και αυτό στην πράξη συνιστά την μεταπατερική θεολογία, η οποία απορρίπτει ή παρερμηνεύει τις διδασκαλίες του αγίου Συμεών του Νέου

Θεολόγου, του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, και τελικά του ησυχασμού, που είναι η αυθεντική διδασκαλία της Εκκλησίας. Στηρίζονται δε στην ρωσική θεολογία, τον διαφωτισμό, τον γερμανικό ιδεαλισμό και τον δυτικό υπαρξισμό.

Καταλήγοντας, σημειώνω ότι το βιβλίο του καθηγητή Γεωργίου Παναγοπούλου είναι πολύ σημαντικό και χρήσιμο για να καταλάβουμε αφ' ενός μεν την δυτική θεολογία, η οποία εκφράζει και σήμερα τις βασικές Ομολογίες που κυριαρχούν στην Δύση, ήτοι τον Παπισμό και τον Προτεσταντισμό, αφ' ετέρου δε την πατερική θεολογία την οποία δέχεται η Ορθόδοξη Εκκλησία, την ομολογούμε στο Σύμβολο της Πίστεως, την διαβάζουμε στις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων και την ψάλλουμε στα τροπάρια της Εκκλησίας.

Συγχαίρω τον συγγραφέα του σημαντικού αυτού βιβλίου, καλοτυχίζω τους φοιτητές του, οι οποίοι θα έχουν ένα καλό βοήθημα για να καταλάβουν την αξία της ορθόδοξης θεολογίας και εύχομαι στον συγγραφέα-καθηγητή να συνεχίση αυτό το καρποφόρο έργο του για να ρίξη φώς στο ομιχλώδες θεολογικό τοπίο των ημερών μας, που επηρέασε, δυστυχώς, και εξακολουθεί να επηρεάζη θεολόγους, μοναχούς, Κληρικούς, ακόμη και Επισκόπους.

Το ανά χείρας πόνημα έχει χαρακτήρα εισαγωγικής δοκιμής. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι στερείται ιδιάζοντος στίγματος· κάθε άλλο: πέραν της πραγμάτευσης κύριων εκπροσώπων και τάσεων της δυτικής θεολογικής παράδοσης θέτει, σχεδόν κατά λεπτόν, τα εκάστοτε εξεταζόμενα ζητήματα υπό την κριτική βάσανο της ορθόδοξης εκκλησιαστικής διδασκαλίας· και τούτο με την διττή στόχευση, αφ' ενός της κριτικής οικείωσής μας με έναν τόσο γνώριμο «άγνωστό μας» και αφ' ετέρου μια απόπειρα αυτογνωσίας μας μέσα από την ειδική σκοπιά της ιστορίας της θεολογικής σκέψης: Η κριτική γνωριμία με την δυτική Ευρώπη είναι και παραμένει ανολοκλήρωτη στο βαθμό που αγνοείται ή υποβαθμίζεται η διαύγαση των πνευματικών και θεολογικών θεμελίων του πολιτισμού της. Και τούτο λέγεται στη βάση της εκτίμησης του Durkheim, σύμφωνα με την οποία το θρησκευτικό φαινόμενο αναδεικνύεται ως η δεσπόζουσα ορίζουσα της κοινωνικής συγκρότησης, αφού λειτουργεί ως άξονας δόμησης της «συλλογικής συνείδησης»: Η θρησκεία είναι αυτό που καθιστά εφικτή την ανάδυση του κοινωνικού· και υπάρχει κοινωνία από τη στιγμή που η ίδια κατανοεί τον εαυτό της ως τέτοια.

Ο Γεώργιος Δ. Παναγόπουλος είναι Επίκουρος Καθηγητής Δογματικής της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην ΑΕΑ Βελλάς /Ιωαννίνων. Σπούδασε Νομική, Ορθόδοξη Θεολογία και Βυζαντινολογία στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Μονάχου. Το 2006 ανακηρύχθηκε Διδάκτωρ Θεολογίας του Αριστοτελείου

Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εργάσθηκε ως επιστημονικός συνεργάτης της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Μονάχου και καθηγητής Μ.Ε. στην Ελλάδα. Κυκλοφορούν ήδη δύο βιβλία του, ενώ μελέτες του έχουν δημοσιευθεί στην Ελλάδα και το Εξωτερικό.

(Πηγή: Amen.gr)